

ADOMO JAKŠTO FIGŪRA
ALFONSO NYKOS-NILIŪNO DIENORAŠTYJE:
TARP ESTETINĖS ORTODOKSIJOS IR
MODERNIZMO

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS

Lietuvių literatūros kritikos istorijoje galima atrasti ne vien priešingas estetines ir ideologines mokyklas, bet ir slaptus ryšius, tradicijų modifikacijas, bendrą metodologinį instrumentarijų. Esama sąlyčio taškų tarp, atrodytų, nesutaikomų konservatyviosios ir modernistinės estetikos šalininkų. Išryškinius šiuos taškus, paaiškėtų, kad kritinės minties istorijai būdingos ne vien ritmiškai besikartojančios pažangos ir regreso bangos, bet ir tolydumo, tęstinumo, būdingo brandžiai intelektualinei refleksijai, perspektyva.

Iš pirmo žvilgsnio Aleksandro Dambrausko-Adomo Jakšto (1860–1938) ir Alfonso Nykos-Niliūno (g. 1919) estetikų pozicijų lyginimas atrodo ne tik anachroniškas, bet ir kiek šokiruojantis – jie tolimi vienas kitam daugybe atžvilgių. Abu reiškėsi kaip principingi vertintojai, intelektualiniai lyderiai, kurių sprendimai tam tikru literatūros raidos laikotarpiu buvo įtakingiausi (Jakšto poleminių recenzijų tarsi apibendrina tautinio atgimimo epochą iki maždaug 1925 m.¹, Nykos-Niliūno kritiniai straipsniai atspindėjo pokarinio „dypukų“ stovyklų Vokietijoje penkmečio kultūrinį apogėjų).

Nyką-Niliūną Jakšto kaip aktyvaus vertintojo bei kūrėjo autoritetas veikė nuo pat paauglystės, dar neparašius nė vieno eilėraščio. Vėlesniuose dienoraščiuose Jakšto pavardė dažnai minima kalbant apie vaikystės skaitinius. Jakšto poetinė kūryba pirmiausiai pasiekė jaunąjį Alfonsą Čipkų per mokyklinį elementorių ir katalikišką *Dirvos* žurnalą, kuris atminties žemėlapyje lokalizuojamas tarp pirmųjų gimtuosiuose Nemeikščiuose paliktos

¹ 1925 m. riba nurodoma akademinėje literatūros istorijoje – tuomet sustojo estetinio skonio ir meninės vertės kriterijus aiškiai deklaravusio katalikiško žurnalo *Draugija* leidyba, ir „lietuvių literatūroje suvešėjus modernizmui, Jakšto prestižas krito“; žr. *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 701.

knygų lentynėlės egzempliorių². Kai kurie Jakšto eilėraščiai poeto sąmonėje „įrašomi“ kaip asmeninės dvasinės raidos ženklai, prie kurių nuolat grįžtama, vis iš naujo kartojant chrestomatinius, vaikystėje į atmintį įstrigusius tekstus. Tiesa, eilutės ar ištisi eilėraščiai cituojami ne todėl, kad keltų besąlygišką susižavėjimą, – šiuo atžvilgiu veikiau lemia įprotis, sentimentai, praėjusio laiko nostalgija. Lengvai įsimenami, skambūs Jakšto posmai buvo populiarūs pirmojo Nepriklausomybės dvidešimtmečio pradžios mokyklose, su jais susidurdavo skaityti besimokantys vaikai. Jie priklausė ankstyviausiam literatūrinio skonio formavimosi etapui, kai dar nebūta pasirinkimo galimybės. Kai tik buvo galima savarankiškai apsispręsti, Nyka-Niliūnas iškart stėjo modernistų, kuriuos visai niekino Jakštas, pusėn.

Privaloma vaikystės lektūra aktualizuojama simboliniais momentais, kai išryškėja egzistencinių pokyčių cikliškumas. Pavyzdžiui, Naujieji Metai rituališkai pasitinkami Jakšto proginiu eilėraščiu, kuris įtikina, kad verta bent laikinai pasitraukti iš anonimiškos kasdienybės į belaikį vaikystėje skaitytų knygų pasaulį: „Nauji Metai. Pilkas, monotoniškas dabar, šiandien. Bet aš ne dabar ir ne šiandien, o prieš 55 metus sėdžiu prie lango ir garsiai skaitydamas (turbūt *Dirvoje*) deklamuoju Adomo Jakšto eilėraštį „Nauji Metai““³. Tą patį eilėraštį poetas nešiojasi atmintyje iki šių dienų, dienoraštyje cituoja Jakštą ir pasitikdamas naujuosius 2009-uosius⁴. Šventinis laikas Nyka-Niliūnui susijęs su literatūrinėmis reminiscencijomis. Jakšto poezija perteikia idilišką šventadienio nuotaiką, aiškiai apibūdina gamtiškąjį laiką, kuris vaikystėje buvo juntamas visu pirmykščiu aštrumu.

Dar vienas Nyka-Niliūnui būdingas intelektualinis žaidimas – mėginimas perrašyti, pagerinti klasikus, atskleidžiantis ir teksto kaip gyvo organizmo (augančio, bręstančio, senstančio, nuolat atnaujinamo) koncepciją, ir perfekcionistinį užmojį. Tarp tokių pataisymų nusipelnančių tekstų Nyka-Niliūnas mini Jakšto eilėraštį „Paskutinis lapas“⁵. Į rankas paimta seniai skaityta eilėraščių knyga išvalgų skaitytoją gali nustebinti modernumu ir minties šviežumu, netikėtais rimais, drąsiais erotiniais motyvais, kurių vargu ar galima buvo tikėtis iš tradicinės moralės sergėtojo. Visa tai Nyka-

² Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 284 (1954-11-07).

³ *Ibid.*, p. 398 (1964-01-01).

⁴ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009 ir Papildymai, 1940–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 360 (2009-01-01).

⁵ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 438 (1995-06-16).

Niliūnas randa atsivertęs Jakšto rinkinį *Rudens aidai*⁶. Jakšto lyrika su visu savo netobulumu ir archaizmais, jo požiūriu, priklauso lietuvių poezijos kanonui.

Prieškariu ir Antrojo pasaulinio karo metais pasaulėžiūros aspektu Nyka-Niliūnas buvo artimas jaunųjų katalikų intelektualų sąjūdžiui, kurio dvasiniu ugdytoju ir autoritetu laikomas Jakštas: studijų metais poetas priklausė „Šatrijos“ akademinėi organizacijai, dienoraštyje šiltai aprašė gegužinių pamaldų bažnyčioje nuotaikas, jau emigracijoje bendradarbiavo katalikiškos orientacijos *Aidų* žurnale, vertė poetiškiausią Šv. Rašto knygą – *Giesmių giesmę*. Agnostinio maišto idėja, bauginusi Jakštą ir kėlusį jam asociacijas su destruktiviu kultūrbolševizmu, Nykos-Niliūno pasaulėvokoje įgijo individualios laisvės, egzistencinio apsisprendimo konotaciją. Poetas, nors ir pasiekęs katastrofišką vertybių žlugimo ir totalaus susvetimėjimo atskaitos tašką „Berlyno improvizacijose“, krikščionybę vis vien vertino kaip Vakarų civilizacijos tapatybę formuojančius pasaulėžiūros rėmus, nė kiek nevaržančius poetinės vaizduotės. Jo poezija atkreipė krikščionybei įsipareigojusių mąstytojų Antano Maceinos, Juozo Girniaus dėmesį. Maceinai Nyka-Niliūnas – ir novatorius, ir klasikas, tęsiantis Jono Aisčio pradėtą poezijos „kultūrinimo“, intelektualizacijos darbą. Jo dėka „mūsų poezija, regėjusi žmogų tik gamtovaizdyje, praregėjo jį dabar ir kultūrvaizdyje, nes kultūra žmogui yra lemtingesnis dalykas negu gamta“⁷. Kultūrinė aplinka – tai erdvė, kurioje Nykos-Niliūno poezijos subjektas jaučiasi patogiai, neatsisakydamas nei individualios savivokos, nei įsipareigojimų bendruomenei, tautai.

Dalia Jakaitė, tyrinėjusi katalikiškos „Šatrijos“ draugijos narių pasaulėžiūros kaitą, pažymėjo Nykos-Niliūno atvejį kaip modernistinį kraštutinumą, jo poezijoje teigiamą „daiktų teologiją“, ištikimybę prarastiems vaikystės daiktams kaip prasmingą alternatyvą nuvertėjusiam amžinybės, transcendencijos pažadui. Daiktai ne vien „pikti dievukai“ (plg. eilėraštį „Veidrožio legenda“ (1950)⁸), bet ir pagalbininkai, o kartais likimą modeliuojantys autoritetai, į kuriuos subjektas atsiremia atšiaurios būties akivaizdoje. Nyka-Niliūnas į mitinę vaikystės viziją perkelia krikščioniško konteksto figūras, kurios nurodo į autentišką, unikalią prarasto erdvėlai-

⁶ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, p. 339 (1959-12-16).

⁷ Antanas Maceina, „Patriotų sukilimas, arba Poetų kivirčas su tautybe“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. IX: *Filosofija ir kultūra. Kalbos filosofija. Literatūrinės interpretacijos*, sudarė Antanas Rybelis, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 326.

⁸ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai, 1937–1996*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 213.

čio aplinką: ryto spinduliuose besijuokiantį šv. Jono atvaizdą Nemeikščiuose, Utenos bažnyčios arkangelo Mykolo statulą. Nors Prisikėlimo slėpinys, Jakaitės požiūriu, apibūdinamas negatyvios teologijos, ironijos, grotesko, dviprasmiško „(ne)prisikėlimo“ terminais, vis dėlto ir šioje intertekstinį labirintą primenančioje poezijoje tebegalioja krikščioniško pasaulėvaizdžio modeliai – kad ir apversti, transformuoti⁹.

Kultūrinėje aplinkoje, knygų pasaulyje geriausiai jautėsi ir Jakštas. Vincas Mykolaitis-Putinas jam priekaištavęs, kad jo meno supratimas – grynai intelektualistinis, neparemtas autentiška kūrybos situacija: „svarbiausias meno kūrinio tikslas esanti idėja ir ji turi būti išreikšta protui prieinamu būdu“¹⁰. Jis apibūdinamas kaip „klasikinės racionalistinės estetikos ir normatyvinės poetikos šalininkas“¹¹. Normatyvumas, bendrųjų dėsnių paieška ir taikymas vertintinas nevienareikšmiškai. Kritikos ideologinis užsiangavimas siaurina ir iškraipo akiratį – atmetami estetiškai vertingi, tačiau idėjiškai nepriimtini kūriniai. Kita vertus, idėjiškai angažuota Jakšo refleksija, būdama pagrįsta loginėmis kategorijomis, priverčia keistis subjektyvią ir loginę argumentacijos stokojančią impresionistinę kritiką, disciplinuoja modernistinę retoriką. Pasak Viktorijos Daujotytės, „Konservatyvios laikysenos modernizacijai yra svarbios. Kritiškas žvilgsnis į modernizacijos procesą skaidrina, skatina ir pačių modernistų atsargumą, savikritiškumą“¹². Aštrūs, dažnai nepedagogiški, užgaulūs Jakšto išpuoliai prieš jaunuosius simbolistus, keturvėjininkus, trečiafrontininkus buvo jiems naudingi: kiekviena ginčo pusė buvo priversta preciziškai apibrėžti savo pozicijas, literatūros kritika nebebuvo panaši į teismą su iš anksto žinomais nuosprendžiais, o į polemiską, vis sudėtingesne retorika patraukiantį dialogą. Nuosaikiajam

⁹ „A. Nykos-Niliūno modernumas atliepia Ch. Baudelaire'o poezijoje išskylančius „krikščionybės griuvėsius“, R. M. Rilke's pasaulėvaizdį. Dialektinės (ne)prisikėlimo tipologijos formos, pavidalai bei ypatybės yra: namų būtis kaip individuacijos žymuo ir „daiktų teologijos“ alternatyva amžinybei (kurioje ypatingą vaidmenį vaidina stalas), ironijos bei grotesko intonacijomis perkuriama Paskutinės vakarienės ir Paskutinio teismo vaizdinija, (ne)prisikėlimo situaciją modeliuojanti moteris (simbolinė Uršulės figūra), atsiktinumo bei klaidos patirtis“ (Dalia Jakaitė, „Šatrijos“ draugija lietuvių literatūros istorijoje, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 249).

¹⁰ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai. Estetika*, sudarė Irena Kostkevičiūtė, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Mintis, 1989, p. 367.

¹¹ Juozas Girdzijauskas, *Lietuvių literatūros vagoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 547.

¹² Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūros kritika: Akademinio kurso paskaitos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 112.

modernizmo flangui palankus Putinas, remdamasis prof. Marco de Munyncko autoritetu, apibrėžė meną kaip žmogiškąją kūrybą, o Jakštas reikalavo į apibrėžimą įvesti grožio kategoriją. Racionalistine argumentacija jis mėgino pagrįsti idealistinius amžinojo grožio, Dieviškojo Logo postulatus. Šiandien nuostabą kelia tai, kaip lengvai diskusijos komplikuotomis, specialaus pasirengimo reikalaujančiomis estetikos temomis peržengdavo universiteto auditorijų sienas, pasiekdavo net smalsesnius tų laikų gimnazistus (koks tuomet buvo Nyka-Niliūnas).

Jakštas buvo kupinas naivokų iliuzijų, kad moralizuojant ir auklėjant galima išugdyti teisingą, sveiką, dorą literatūros kryptį. Jo principinį nusistatymą prieš modernizmą kai kurie tyrinėtojai linkę sieti su XX a. pradžioje veikusio popiežiaus Pijaus X politika, jo skelbtomis modernizmą smerkiančiomis enciklikomis. Jakštas net ir skaitydamas katalikų spaudą nusiskųsdavo dėl pasitaikančių ortodoksijos klaidų, jo kritinės išvados daugeliu atvejų atsiduoda „antimodernistine uždarumo dvasia“¹³. Nepaisant Jakšto reikalavimo laikytis vieningos ortodoksinės pozicijos, tų pačių katalikų kritikų vertinimai skyrėsi. Dienoraštyje gretindamas Jakšto ir Juozo Ambrazevičiaus idėjines nuostatas, Nyka-Niliūnas pastebėjo paradoksą: būdamas griežtas teisėjas, kai kalbama apie kritikos normų laikymąsi, Jakštas pasirodo esąs liberalesnis už jaunesnės kartos katalikiškos stovyklos kritiką Ambrazevičių, kai reikia apibrėžti kūrinio ir kūrėjo santykį. Šia prasme Jakštas galėtų būti artimas imanentinės kritikos atstovams: „Jakštui autorius rūpi tik kaip moralinė asmenybė, t. y. jo padėtis ir laikysena visuomenėje, kiek jis tuo padeda arba kenkia jau gatavo kūrinio reikšmei bei poveikiui. Kitokių ryšių jis nė nebando ieškoti. Kūrybinės asmenybės problema jam neegzistuoja“¹⁴. Būtent imanentinės kritikos dvasia interpretuodami tekstus ir palikdami nuošalyje tai, kas nepriklauso literatūrai, savo estetines nuostatas formulavo pokario išėivijos žemininkai-lankininkai.

Tiek Jakšto, tiek Nykos-Niliūno kritiniai straipsniai, recenzijos atspindi aiškią vertybių skalę, nors kalbant apie prielankumą konkreitiems autoriams galima konstatuoti, kad Nyka-Niliūnas dėl natūralių priežasčių gerokai modernesnis: Jakšto supratimu, literatūroje „aukso amžius“ baigėsi kartu su XIX šimtmečiu, jo atrama – klasikai. „A. Jakštas reikalavo mokyti iš klasikų, ypač Getės, ir pavertė jį rykšte, kuria plakė naujovių

¹³ Kęstutis Skrupskelis, *Ateities draugai: Ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2010, p. 70.

¹⁴ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, p. 275 (1954-06-21).

ieškotojus.¹⁵ Tuo tarpu Nykos-Niliūno literatūros istorijos riba būtų XX a. trečias ketvirtas dešimtmečiai, kurių kultūrinis kontekstas tarsi apgaubia ir jo paties vaikystės bei jaunystės atradimus ir nusivylimus. Poetas metams bėgant nostalgiskai ilgisi ne vien savo prabėgusios vaikystės, bet ir lietuvių literatūros „naiviojo amžiaus“ mitinių figūrų. Į praeitį galima nukeliauti tik kaip ekskursantui į kapines ar muziejų – pasigrožėti sustingusiais paminklų atvaizdais, iš tam tikros distancijos įvertinti visų polemikų bergždumą: „Ekskursija (knyginė) į dabar jau tolimą praeitį – *Granito* ir *Trečio fronto* laikus, kada Jakštas ir Vaižgantas dar tebebuvo gyvi, [...] – į spalvingą praeitį, kuri šiandien man skamba kaip prarastas rojus“¹⁶. Pastarųjų metų poeto dienoraštyje tolygiai stiprėja nostalgiska refleksija. Išskiriant tam tikrą laikotarpį kaip idilišką rojų, suniveliuojami požiūrių skirtumai, užglaištomi konfliktai, į plačią literatūrinio gyvenimo panoramą žvelgiama be išankstinių kritinių nuostatų. Tuo tarpu jaunystėje Nykos-Niliūno rašyti publicistiniai straipsniai buvo itin polemiški, išskiriantys žemininkų kartą.

Paauglystėje sekdamas Jakšto ir Balio Sruogos ginčą, jis iškart stoja modernizmo pusėn – perskaitęs, kaip Jakšto veikale *Mūsų naujoji literatūra* be gailesčio triuškinamas jaunas Sruoga, Nyka-Niliūnas, nors ir pripažindamas „logišką ir vietomis gana įtikinančią kritiko argumentaciją“, būtų „nė nemirktelėdamas [...] guldęs savo dvylikametę galvą už jį, nors ir pavėluotai, nes tuo metu ne tik simbolistinė Sruogos revoliucija, bet ir *Keturių vėjų* maištas buvo tapę istorija“¹⁷. Būdingas kritiko sąžiningumo gestas: net ir nedvejojant, kieno pusę dera palaikyti, būtina pripažinti oponento argumentacijos sugestyvų poveikį.

Abiejų estetinė orientacija – europocentrinė (nors Jakštas formuodamas savo filosofinį pasaulėvaizdį daug rėmėsi Vladimiro Solovjovo darbais, vertė rusų poetus). Dažnai kalbant apie Jakštą cituojamas Stasio Ylos teiginys, kad jo įsteigtoji *Draugija* buvusi „pirmasis europinio lygio mėnesinis lietuvių žurnalas“¹⁸. Europinio lygio mastelį galima taikyti ir po pusės šimtmečio leistiems *Literatūros lankams*. Skaitant Nykos-Niliūno *Dienoraščių fragmentus* ir jo kritikos straipsnius matyti, kad Jakštas pasitelkiamas kaip loginės

¹⁵ Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 236.

¹⁶ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009 ir Papildymai, 1940–2000*, p. 259 (2007-03-12).

¹⁷ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 57.

¹⁸ Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 105.

argumentacijos autoritetas, pirmasis griežtai struktūruotos kritinės metodologijos pagrindėjas. Jakštas gerbiamas dėl ištikimybės įsitikinimams, dėl to, kad „narsiai ir efektingai“ gynė pilietinę patriotinę Maironio *arklo, knygos ir lyros estetiką*¹⁹. Pasak akademinės *Lietuvių literatūros istorijos*, „Jakšto poetiką formavo trys pagrindiniai šaltiniai: Aušros poezija, Maironio lyrika ir lietuvių liaudies daina“²⁰. Analogišką Nykos-Niliūno „trejybę“ sudarytų Vakarų Europos (daugiausia prancūzų ir vokiečių) simbolizmas, Jono Kosu-Aleksandravičiaus (prieškarinio Aisčio) nuosaikus estetizmas ir su Jakštu susiejanti aukštaitiška folklorinė tradicija, tiesa, daugiausia perimama iš knygų. Nykos-Niliūno vaikystės metais, besikuriančioje nepriklausomoje Lietuvoje, folklorinė tradicija imama vertinti kaip saugotina, archyvuotina, dainų rinkiniuose ir muziejų fonduose telkiama tautos kūrybos dalis, priartinanti prie nacionalinės savimonės šaknų. Jakštas liaudies kūrybą dar suvokė kaip gyvą, kintantį fenomeną, iš kurio tam tikrus poetikos principus turėtų atsargiai perimti originalioji grožinė literatūra.

Abu kritikai nepatyrė ryškesnės pažiūrų evoliucijos, liko ištikimi autoritetams, kuriuos atrado dar studijų metais. Abiem būdingas estetinis konservatizmas, kuris Nykos-Niliūno atveju ne toks akivaizdus – gal todėl, kad posovietinėje Lietuvoje jo kūrybą reikia iš naujo atrasti. Nostalgiškas, elegiškas Nyka-Niliūnas savo dienoraštį ryžosi skelbti tais laikais, kai negrįžtamai nutolo pati reflektuojama epocha, todėl nesulaukia tokios atsakomosios reakcijos, kuri anuomet buvo užgriuvusi Jakštą, nusitaikiusį į tai, kas aktualu ir nauja.

Kalbėdamas apie literatūros kritiką kaip vis dar besiformuojantį žanrą, Nyka-Niliūnas išskiria Jakšto nuopelnus. Jakštas yra tam tikros retorikos ir metodo pavyzdys, iš kurio galima pasimokyti, nors nebūtina sutikti su jo išvadomis. Svarbiausia, jis mokėjo pagrįsti savo teiginius ir nebijojo pasakyti to, ką galvojo, patraukliu ir sugestyviu stiliumi. Jakšto autoritetas prisimenamas vertinant konformistinę 1952 m. kritikos būklę:

Ne tik temperamentingasis Balys Sruoga, bet ir griežtasis moralistas Adomas Jakštas savo recenzijose nevengdavo pavartoti vieną kitą šmaikštesnį žodį. Iš jų ir mes turėtumėm pasimokyti. Taip, kaip Liudvikas XIV, kuris vaikystėje karingumo mokėsi iš jo auklėtojų šiam reikalui specialiai parūpintų besibandančių jaučių. „Romi“ ir nuobodi skaityti kritika beveik visuomet yra ir bloga kritika.²¹

¹⁹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, p. 325 (1958-12-07).

²⁰ *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, p. 703.

²¹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, p. 258 (1952-01-30).

Kitoje vietoje Nyka-Niliūnas prisipažino iš Jakšto išmokęs griežtai kritiškai mąstyti²². Išreikšdamas nusivylimą Jono Griniaus kritika, kurią anksčiau laikė genetiškai susijusia su Jakšto metodologija, Nyka-Niliūnas pirmiausia prisimena Jakšto, pagarbiai vadinamo „mūsų kritikos patriarchu“, pagrindinį privalumą – stilių: „Su Jakštu galėjai nesutikti, bet negalėjai paneigti jo temperamento, jo geležinės logikos, aštraus intelekto, natūralaus sąmojo ir solidaus stiliaus. Kritikoje svarbu ne tik *kas*, bet ir *kaip*, kitaip sakant, ji turi būti dar ir paskaitoma“²³. Būdamas idėjiškai tolimas pokario kartos egzistencialistams, Jakštas tampa jiems kritinės minties, nenuolankios, paradoksalios, aforistinės retorikos autoritetu.

Kartu jis yra akivaizdus ortodoksinės laikysenos etalonas, su kuriuo lyginant galima apibrėžti ir kitų rašytojų estetinį ortodoksiškumą. Nykai-Niliūnui svarbi ne tiek pati Jakšto kritinė mintis, kiek argumentacinė technika. Visi, kas bando nekritiškai sekti Jakšto estetika, savaip „apsikrečia“ ir jo estetinė ortodoksija, pasilieka XIX a. kultūrinėje paradigmoje. Paradoksalu, bet šiuo aspektu Nykos-Niliūno kritikos sulaukia poetai, kuriuos jis itin gerbia ir nuolat skaito – Jonas Aistis ir Henrikas Radauskas. Abu lyginami su Jakštu, tačiau neigiama prasme: poezijai kenkia fanatiškas pasitikėjimas metodu, sekimas klasikiniiais dėsniais. Radauskas „savo kone scholastinės estetikos bei poetikos nepajudinama ortodoksija [...] stovi pavojingai arti Jakšto. Tikslumas, taisyklė (nors tai ir nesiderina su impresionizmo ir Paryžiaus mokyklos adoracija) jam yra viskas“²⁴. Kitoje vietoje Radausko klasicizmas Nykai-Niliūnui vėl primena ne ką kitą, o Jakštą: „Paradoksas: Radauskas savo bekompromisiškumu, taisyklės suabsoliutinimo dogmatika, savo klasicistine *rien de trop* ir *non plus ultra* estetika yra tikras Adomo Jakšto brolis. Artimi jie dar ir ritmo bei rimo vaidmens poezijoje samprata“²⁵. Jakšto propaguojamą klasicizmą jis laiko nekūrybišku, mechanišku, formalistiniu pačia blogiausia prasme (nepaisant to, kad pats iš atminties deklamuoja Jakšto poeziją, peržengiančią šiuos jai primestus dėsnius), tad ir mėginimai sekti šios mokyklos metodu atrodo nepasiteisinantys. Dar prastesnė Nykos-Niliūno nuomonė apie vėlyvąją Aisčio lyriką, kurios kai kurie pavyzdžiai atrodo sukurti aklai sekant archajiškais, „ortodoksiškais“ poetikos modeliais. Kritikuojamas Aisčio eilėraštis „Pasi-

²² *Ibid.*, p. 358 (1961-04-04).

²³ *Ibid.*, p. 577 (1973-11-10).

²⁴ *Ibid.*, p. 382 (1963-04-29).

²⁵ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1976–2000*, p. 112 (1981-04-13).

skundimas“: „Viskas jame iš XIX amžiaus: ritmas, rimai, nuotaika, vaizdai, dikcija ir net šiam amžiui specifiška retorinė „melodija“. Ir aš esu tikras, kad aukščiau minėtasis Adomas Jakštas juo būtų be galo džiaugęsis ir gyres“²⁶. Iš Jakšto galima daug ko mokytis, tačiau akiai jį imituojantis sukuria vien literatūrinį anachronizmą.

Daug amžininkų pažymėjo Jakštui būdingą asmeninę toleranciją (pagarbiai susirašinėjo su Juozapu Albinu Herbačiausku, privačiuose pokalbiuose su Juozu Tumu-Vaižgantu šaipėsi iš Vatikano sudaryto draudžiamų knygų sąrašo, pasirašė peticiją, reikalaujančią paleisti iš kalėjimo kairiųjų intelektualų vedlį Kostą Korsaką, jautė silpnybę kinui). Jau gerokai vėliau interpretuodamas lietuvių kultūros sociologinį pjūvį, Vytautas Kavolis netikėtai apibūdino Jakštą kaip modernistą, metafizinę simboliką išreiškiantį technologinėmis sąvokomis. Dievas jo vizijoje iškyla kaip Didysis Mechanikas... „Aleksandro Dambrausko-Jakšto Dievo asimiliavimas į mokslinio galvavimo kategorijas XX a. pradžioje yra pirmasis įsakmus modernistinis (t. y. racionalistinis) manevras lietuvių religinio sąmoningumo raidoje.“²⁷

Nyka-Niliūnas, priskiriantis Jakštą prie lietuvių literatūros reformatorių, „pirmųjų mūsų naujųjų laikų literatūros pasaulio užkariautojų“ (greta Maironio, Vaižganto)²⁸, prisipažįsta jį nuolat skaitantis, nors jis atrodo visiškai nebepavaldus intelektualinėms madoms: „Dabar turbūt ilgai reikėtų ieškoti, kol surastum žmogų, tebeskaitantį Jakštą. Bet jis čia pat: tai aš!“²⁹

Adomas Jakštas ir Alfonsas Nyka-Niliūnas – skirtingų epochų poetai ir literatūros kritikai, niekada neturėję galimybės gyvai pasiginčyti. Nyka-Niliūnas, savo *Dienoraščio fragmentuose* negailestingai nuvainikavęs daugelį pripažintų klasikų, Jakštui gerokai atlaidesnis: jo autoritetas veikė ankstyviausioje estetinio skonio formavimo(si) stadijoje, jo poezija įrašyta atmintyje ir nebematuojama meninės vertės kriterijais. Ir vėliau, Nykai-Niliūnui renkantis poleminę laikyseną provincialejančios išėivijos literatūros bei konformistinės kritikos atžvilgiu prisimenama aštri ir kompromisų nepripažįstanti, racionali ir tuo pat metu metafizinė Jakšto logika. Nyka-Niliūnas kviečia mokytis iš Jakšto-vertintojo, nors su jo išvadamis dažniausiai nesutinka. Estetinei ortodoksijai, kadaise patraukusiai Aistį ir Radauską,

²⁶ *Ibid.*, p. 355 (1992-09-08).

²⁷ Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 222.

²⁸ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos*, p. 318.

²⁹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009 ir Papildymai, 1940–2000*, p. 451 (1963-01-12).

jis lieka atsparus. Kita vertus, Jakštas, reflektuojamas modernistinio poeto, ir pats įgyja modernisto bruožų. Tai neišvengiama, žinant, kaip svarbu Nykai-Niliūnai atrasti savitą *modus vivendi* su griežtai reglamentuota Jakšto estetika.

THE FIGURE OF ADOMAS JAKŠTAS IN THE DIARY OF
ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS: BETWEEN AESTHETICAL
ORTHODOXY AND MODERNISM

Manfredas Žvirgždas

Summary

This article emphasizes the contacts and interactions between the aesthetical positions of Adomas Jakštas (1860–1938) and Alfonsas Nyka-Niliūnas (b. 1919), according to Nyka-Niliūnas' *Fragments of the Diary*. An innovative poet and disturber of stagnation who was active in postwar Lithuanian exile culture, Nyka-Niliūnas seems to be benevolent and compliant to Jakštas, who is acknowledged as a classical author of poetry and criticism. Quotations of his poetry periodically arousing in Nyka-Niliūnas' memory awaken nostalgia of the lost childhood. The modernist poet is impressed by the radicalism of Jakštas' critique and by the consistency of his methods, though Jakštas' ideology proved to be retrograde. Both writers belong to the paradigm of Christian aesthetics, though the worldview of Nyka-Niliūnas seems to be transformed by negative theology. Both are conservative and devoted to the style of the specific epoch. They especially value the unique epoch of the „golden age“. For Jakštas that is the age of Maironis and national revival, and Nyka-Niliūnas finds his own „paradise lost“ in the times of the interwar Western modernism. As a literary reviewer Nyka-Niliūnas often imitates the rhetoric of Jakštas, emphasizes the importance of logical arguments though his conclusions are opposite to the orthodox conservatism, which was maintained by Jakštas.